

volna második világháború — jelentette ki Michael Foot.

— Angliában is több emlékművet emeltek a brit önkéntesek tiszteletére — folytatódott a beszéd —, Glasgow-ban, Edinburgben, Manchesterben, Swansea-ban, Halifaxban és több más városban, faluban. A brit lakosság tiszteli azokat a férfiakat és nőket, akik szabad akaratukból mentek el, hogy vállalva harcoljanak a spanyol néppel a szabadságért, a demokráciáért. A fővárosban, Londonban, eddig még nem volt emlékmű, ezt a hiányt pótoljuk most. A londoniak, és azok a milliók, akik meglátogatják ezt a történelmi, nagymúltú várost, láthatják a londoniai hálajaként azoknak az emlékművét, akik egykor elhagyták a partokat, hogy a szabadságért harcoljanak.”

A szakszervezetek nevében a főtitkár, *Norman Willis* szólalt fel. Elmondta, hogy néhai édesapja örökségül hagyott rá egy üveg whiskyt azzal, hogy akkor igya meg, ha a spanyol munkások felszabadulnak a fasizmus alól. „Örömmel és büszkeséggel állapítom meg — mondta —, hogy a spanyol szakszervezetek

képviselői először Angliába jöttek a fasizmus elsöprése után és velük ünnepelve ihattam meg azt a whiskyt”. A brit szakszervezetek tanácsának főtitkára a továbbiakban vázolta a brit szakszervezetek segítő munkáját, felsorolta a gyűjtéseket, szolidaritási akciókat. Végül a jelen voltak koszorúkat, virágokat helyeztek el a szobor talapzatánál.

A szoboravatási ünnepség után a még élő antifasiszta veteránok, családtagjaikkal és a meghívott vendégekkel, több mint ezren, részt vettek a Nagy London Város Tanácsa által a Queen Elizabeth Kultúrpalotában rendezett fogadáson, ahol felemlegették a régi történeteket, eseményeket és új barátságokat kötöttek.

A résztvevők újságírók előtt elmondották, hogy a szoboravatási ünnepség megerősítette elhatározásukat: tovább harcolnak a békéért és a nemzetközi barátságért. „Magsokasítjuk harci tetteinket Britanniában a szocializmusért, mint ahogyan Spanyolországban tették hőseink! Soha többé nem engedjük meg azt, ami Spanyolországban történt 1936-ban!”

ZACHAR JÓZSEF

A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚK ÉS EURÓPA Konferencia Buda visszavívásának 300. évfordulója alkalmából, Esztergom, 1986. április 1—2.

A *Budavári Emlékbizottság és Esztergom Város Tanácsa* Buda oszmán uralom alóli felszabadítása 300 éves megemlékezéseinek nyitányaként a korszakkal foglalkozó hazai kutatók számára az ostromra készülő hadak gyülekezési térségében fekvő városban konferenciát rendezett.

1986. április 1-jén az esztergomi Technika Házában mintegy hatvan résztvevő előtt a rendezvény-sorozatot *Brunszkó Antal*, Esztergom Város Tanácsának elnöke nyitotta meg.

Bevezetőben köszöntötte a megjelenteket, külön is az elnökségben helyet foglaló *Dr. Lékai László* bíboros, esztergomi érseket, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségének tagját, *Pach Zsigmond Pál* akadémikust, a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének tagját, a Budavári Emlékbizottság elnökét, *Dr. Pusztai Ferenc* művelődési miniszterhelyettest, *Garamvölgyi Józsefet*, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkárát, *Dr. Liptai Ervin* vezérőrnagyot, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatóját, *Mikó Balázst*, a Magyar Szocialista Munkáspárt Esztergom Városi Bizottságának első titkárát.

Megnyitó beszédében ezt követően *Brunszkó Antal* felidézte az Esztergom és Buda közti

középkori kapcsolatokat. Kiemelte, hogy röviddel Budát követően Esztergomot is birtokukba tudták venni az oszmán hadak. Ez azzal járt, hogy 1543-tól kezdve, e várat előretolt bástyaként felhasználná, innen indultak a Komárom, Tata és Érsekújvár végvárakban elhelyezett magyar vitézek ellen. Felidézve a következő közel másfél évszázad harcait, bővebben szólt az előadó Esztergom ostromairól, 1595-ös időleges felszabadításáról, 1605-ös újólago elvesztéséről. Befejezésül a 1683-as párkányi győzelmet és Esztergom ezt követő császári-királyi kézre kerülését idézte fel. Hangsúlyozta, hogy ezzel Buda kulcsát veszítették el az oszmán erők, ezért is igyekeztek minden áron ismét visszaszerezni. Ennek kudarca viszont lehetővé tette Buda 1684-es és 1686-os ostromát, az újabb, az ország életében meghatározó jelentőségű diadalt.

Az első ülés elnöki tisztét átvevő *Pach Zsigmond Pál* bevezetőjében mindenekelőtt köszönetet mondott a rendezvénynek helyet adó város vezetésének, a rendezőknek. Ezután kiemelte, hogy Budavár felszabadításának történelmi jelentősége indokolja azt a rendezvény-sorozatot, amelynek szerves része és egyúttal nyitánya az esztergomi. Hangsúlyozta az évfor-

dulós megemlékezések történelmi tudatot formáló és ezáltal az egészséges nemzettudathoz hozzájáruló szerepét. A továbbiakban rátért arra, hogy Buda felszabadításának jelentősége a korábbi történeti művekben elhalványult a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc közötti időt tárgyalva. Ezért is fontos az újabb tudományos kutatások közreadása, amelyek szilárd alapot biztosítanak az események valószínűsítéséhez.

A rendezvény helyszínéről szólva az üléselemlők azt emelte ki, hogy mennyire Esztergom volt a kulcs Budához. Felvillantotta az 1683-as párkányi csatát és a város ezt követő felszabadulását, az 1684-es sikertelen budai ostromban játszott szerepét, az 1685-ös oszmán ellen-támadás felfogását, az 1686-os ostromkészülődésben betöltött szerepét. Ehhez hozzátette, hogy az esztergomi érsekeknek és a pápai államnak az oszmánellenes háborúkban vállalt történelmi közreműködése ugyanekes azt indokolta, hogy a budavári megemlékezések nyitánya e városban legyen.

Befejezésül Pach Zsigmond Pál a konferencia témájáról szól, miközben azt hangsúlyozta, milyen nagy jelentőségű, hogy nemzeti múltunkat az egyetemes történelmi fejlődés szervező részeként, az európai történelem menetébe ágyazva tárgyaljuk.

Első előadónaként *R. Várkonyi Ágnes*, a történelemtudományok doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára kapott szót. *A Liga Sacra Európája* címmel elemezte a korabeli hatalmi erőviszonyokat.

A történelmi előzmények bemutatását követően az 1684-es Szent Ligát jellemezte. Hangsúlyozta, hogy a résztvevő hatalmak a kölcsönösen elfogadott alapelvekkel kimondták ugyan az egymás elleni háborúk és az egymás érdekeit figyelmen kívül hagyó békekötés kizárását, az Orosz Birodalom bevonásának szükségességét, de a korabeli Európa korántsem volt egységes, így további két évre volt szükség egyfajta egységteremtéshez. Kezdetben ugyanis jelen volt az oszmánellenes háborúra készülődést akadályozó lengyel—oros háború, lengyel—osztrák ellentét, francia—osztrák ellentét, spanyol érdektelenség, velencei különérdek, Thököly kényszerű Habsburg-ellenessége, a pápai pénzforrások kimerültsége, továbbá a még nem eléggé feltárt francia—török közeledés, a Habsburg-ellenes német-római birodalmi szervezkedés.

Az 1686-os esztendő háborús eseményeit meghatározó momentumként az előadó azt emelte ki, hogy az európai hatalmakat megosztó kérdések zömén XI. Ince pápa személyes közvetítő tevékenysége eredményeként sikerült úrrá lenni. Bár több fontos nyugat-európai hatalom a háborútól távol maradt, legalább a harcokhoz szükséges pénzüsszegekkel ezek is támogatták az európai összefogást. Így végülis katolikus és protestáns, illetve ortodox,

továbbá nagy és kis államok egyaránt összefogtak a Szent Ligában. A háború fő terheit azonban éppen a hadszíntérként szerepelt régió népeinek kellett viselniük, mutatta be a továbbiakban R. Várkonyi Ágnes.

Befejezésül azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a Liga Sacra Európájához tartozott Erdély és a királyi Magyarország is, bár súlyosan esett a latba a hadrakelés mérlegelésekor, hogy minden korábbi európai kísérlet esetén a szövetségesként fogadott keresztények megsarcolták, az ellenséges oszmánok megbüntették, területét tovább csonkították. Azonban Apafi Mihály és Esterházy Pál is azonos ifjúkori élményeket szerzett Zrínyi Miklós mellett, így végülis vállalták az államhatalmi szinten való bekapcsolódást az újabb oszmánellenes háborúba. Ezt segítette a lengyel közvetítés és a pápai tolerancia is, amely lehetővé tette Thököly korábbi híveinek csatlakozását a császári királyi hadakhoz, sőt az osztrák—erdélyi megállapodást. Mindennek eredményeként nemcsak a királyi Magyarország, hanem Erdély is szuverén államként lett a keresztény koalíció tagja. Az európai hatalmak közötti ellentétek felszámolása azonban csak időlegesen sikerült, ezek tovább lappangtak, és már a nagy közös diadallal járó 1686-os esztendőt követően újra napfényre kerültek. Különösen az vált azonnal nyilvánvalóvá, mennyire mellőzi a bécsi udvar a magyar érdekek figyelembevételére vonatkozó szerződéseket — fejezte be elemzését az előadó.

Dr. Haraszi György, Budapest Főváros Levéltárának tudományos munkatársa a Német-római Birodalomnak a felszabadító háborúkban játszott szerepét mutatta be. Ismertette e birodalom korabeli szerveződését, a császár és az egyes tartományok fejedelmek viszonyát, a császár és a rendek közti, illetve a tartományuralkodók és a rendek közötti kapcsolatrendszert, a birodalmi hatalmi szervek működését és hatáskörét. Ezután rátért a katonaállításra vonatkozó központi előírásokra, és ezek alapján ismertette, milyen kontingensekkel vettek részt egyes tartományuralkodók, illetve a birodalom az 1686-os háborúban. Ezzel kapcsolatosan külön kiemelte a Buda felszabadításába bekapcsolódott alakulatokat és azok létszámához viszonyítva részletezte veszteségeiket.

Dr. Beke Margit, az esztergomi Primási Levéltár igazgatója, az esztergomi érsekeknek az oszmánellenes felszabadító háborúkban játszott szerepét elemezte a helyi levéltári források tükrében. A közel három évszázadon végigtekintő, nagylegzetű előadás középpontjában az 1683-mal kezdődő háború állt. Részletes adatokat közölt az előadó a háborús kiadásokhoz való hozzájárulásról, bemutatta továbbá az egyházi méltóságok által kiállított magyarországi alakulatokat. Befejezésül az európai összefogás érdekében folytatott diplomáciai tevékenységre tért rá, és ezzel kapo-

latosan részletesen szolt a székhelyét kényszerűen időlegesen Nagyszombatba áthelyezett, de ideje nagyobb részében Pozsonyban tartózkodott magyar primás aktivitásáról.

Ezt követően *Hegyi Klára*, a történelemtudományok kandidátusa, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a Budavári Emlékbizottság tudományos titkára tartott előadást *Válságok évszázada az Oszmán Birodalomban* címmel. Nagy figyelmet keltett gondolatmenete szerint nem a hagyományos megközelítéssel, egyoldalúan, mint a megtorpanás, stagnálás, hanyatlás korát tárgyalta a XVII. századi oszmán fejlődést, hanem emellett úgy is, mint egy, a további fejlődést megalapozó átmeneti korszakot.

Elsőként a gazdasági helyzettel foglalkozott. Kimutatta, hogy korábban a szokatlanul nagyszámú állami eltartottak (hadsereg, államapparátus, egyház) mellett is jól funkcionált az állami begyűjtési és elosztási rendszer. Miután azonban a kincstár egyre többet visszartartott a jövedelmekből, ugyanakkor egyre több birtoktestet adtak ki udvaroncoknak, ez zavart okozott. A földművelésnek a központi ellenőrzés alól való kikerülésével csökkent a mezőgazdasági termelés és ezzel az adó is, így kevesebb jutott a hadseregnek, nőtt az infláció. Csak a XVIII. században bontakozott ki ebből az átmenetből a magánbirtokos gazdálkodás.

A gazdaságihoz kormányzati válság társult, az eltunyult szultániak egyrészt érdektelenséget mutattak az uralkodás iránt, másrészt kegyenrendszer alakult ki, amely mögött meghúzódott a szultánnyák által irányított, állandósult intrika, ez pedig mind gyakoribb személycseréket eredményezett. A felső ellenőrzés meglazulásával mód nyílt a hivatali visszaélések általánossá válására. Ez a kezdeti zűrzavar a továbbiakban a tartományok önállósodásának pozitív folyamatába torkolt.

Azután az előadó áttért a hadseregre. Korábban egységes vezetésű, központilag jól ellátott, ütőképes állandó hadsereg volt, amelynek felvonulását is biztosították, és amely feladatrendszerével az egyes harcoknak is értelmét adott. A központi hatalom meggyengülésével lazult a katonai fegyelem, hullámszóvá vált az ellátás, állandósultak a katonalázadások. Mivel a katonai vezetők mögött már nem álltak fegyelmezett katonatömegek, kérdésessé vált a háborús siker is. Így egyre kevésbé érte meg a kockázatot a nagy távolságra vitt háború áldozata. Ez a jól kiképzett katonaság elszáradását eredményezte, a helyettük felfogadottak pedig egyre inkább fosztogató bandákká züllöttek. Figyelmeztetett ezzel kapcsolatosan *Hegyi Klára* arra az ellentétes folyamatra, hogy míg Nyugat-Európában a zsoldosság korát írták, az Oszmán Birodalom már az első állandó hadsereggel rendelkezett, amikor pedig Nyugat-Európát az állandó hadsereg jellemez-

te, az Oszmán Birodalomban a zsoldosok kora következett el.

Befejezésül az előadó az 1683-as Bécs elleni oszmán támadás, az ezt követő vereségek, így Buda 1686-os elvesztésének belső hatásaival, az 1687-es szerájpuccsához vezető eseményekkel foglalkozott.

Ebédszünet után az üléslnöki tisztelet *Benda Kálmán*, a történelemtudományok doktora, a Református Egyház Ráday Gyűjteményének igazgatója vette át.

Elsőként *Rázsó Gyula*, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa tartott előadást, amelynek *Hadműveletek Bécs felmentése és Buda ostroma között* volt a címe, gyakorlatilag pedig a két időpont közti stratégiai áttekintés a mondanivalója.

Bevezetőben az előadó I. Lipót császárt idézte: „Ó, atyám, mennyire utálok dönteni!” Márpedig az ezt követő elemzés tanúsága szerint a császárnak súlyos kérdésekben folyamatosan döntenie kellett. Egész uralkodásán áthúzódott egyrészt a francia, másrészt a török veszély. A kétoldalú fenyegetettség egyúttal objektíve nehezítette a döntést. Kezdetben a Nyugat felőli veszély látszott jelentősebbnek, ezért a császár fő figyelmét annak elhárítására fordította. Erre és az udvari frakcióharcokra is tekintettel teljes súlyával csak az oszmán hadak kahlenbergi vereségét követően léphetett fel egy török háború megszervezése érdekében.

Az 1683-as támadó háborúra rátérve *Rázsó Gyula* azt hangsúlyozta, hogy azt olyan jelentős hadvezérek jelenléte tette lehetővé, mint Lotharingiai Károly, vagy Sobieski János. A gyorsan bekövetkezett párkányi győzelem és Esztergom birtokbavétele ellenére a császár mégis még mindig határozatlan volt a további keleti háborúval kapcsolatban, akár békére is hajlott volna, azt azonban éppen az oszmán hatalom utasította vissza. I. Lipót habozásával kapcsolatban az előadó hangsúlyozta, hogy a francia veszély továbbra is reális volt, sőt számos szövetségesnek tekintett német államban is jelentős volt a francia befolyás. 1684-ben mégis, hármas céllal, újabb támadó hadjáratot következett: Buda felszabadítására, Thököly visszaszorítására és az oszmán hadaknak a hadműveleti hátrországtól való elvágására. A hadvezérek tapasztalatlansága és az örök megosztottsága miatt Buda bevételé ugyan nem sikerült, mégis jelentős eredményekkel járt a császári-királyi haditevékenység. 1685-ben további bizonytalankodás mutatkozott a császári udvarban mind a hadicélok, mind a támadó örök nagysága tekintetében. A hadvezérek önálló ténykedése Buda ostromának elmaradása ellenére sikeres további térnyerést eredményezett, megvédték Esztergomot, továbbá felszabadították Érsekújvárt és Szolnokot.

Befejezésül arról szolt Rázsó Gyula, hogy az 1685-ös hadisikerekkel hárult el a kétfrontos háború veszélye, vált lehetővé a francia befolyás semlegesítése a német államokban, sőt e hadisikerek alapozták meg a következő évi nagy európai összefogást, az egyesített erőkkel való Buda ellen vonulást.

Varga J. János, a történelemtudományok kandidátusa, Budapest Főváros Levéltárának igazgatóhelyettese, csatlakozó előadásában a vármegei nemességnek és a végvári katonaságnak a felszabadító háborúk első szakaszában játszott szerepével, 1683—1686 közti tevékenységével foglalkozott. Bemutatta, hogy a királyi Magyarországon a Habsburg-hatalom által mozgósított nemesi felkelés az oszmán túlerőre, a császári- királyi hadak távollétére tekintettel csak vonakodva gyülekezett. Sőt a Bécs ellen vonuló oszmán hadaknak sorra feladták a várakat, maguk a harcosok pedig Thökölynek hódoltak. 1684-re azonban megváltozott a helyzet. A császári- királyi és szövetséges hadak kahlenbergi diadala és magyarországi előrenyomulása azt eredményezte, hogy mind többen tértek vissza Habsburg-hűségre és csatlakoztak a törökellenes harchoz. Buda azévi sikertelen ostromában már mintegy nyolcezer magyar vett részt. Az 1686-os, immár sikeres ostrom idejére a fenti létszám végváriakból és mezei zsoldosokból már megkésztetődött, sőt további, egyes arisztokraták által kiállított, általuk vezényelt kontingensek csatlakoztak hozzájuk. Ha a sanyarú valóság miatt a magyar lakosság nem érezte is magának ezt a háborút, mégis tömegesen jelen volt annak sikeres megvívásában, — fejezte be fejtegetéseit az előadó.

Iványi Emma, a történelemtudományok kandidátusa, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, Esterházy Pálnak a felszabadító háborúkban játszott szerepét elemezte. Hangsúlyozta, hogy a nádor a háborús párthoz tartozott, felterjesztéseivel az oszmánellenes harc előkészítését kívánta szolgálni. Indítványai közül kiemelést érdemel az, amely a magyar katonák számának szaporítására és ezredekké szervezésére irányult. Végül soron egyfajta magyar haderő élén kívánt volna bekapcsolódni a török háborúba. Ezért szorgalmazta 1683-tól a minél nagyobb számú magyar nemesi felkelés hadba szólítását. A bécsi udvar azonban nem támogatta ebbéli törekvésében, a fegyverbe hívtakak pedig vonakodtak hadba szállni. Így 1683-ban mintegy hétezer magyar élén állhatott. Buda 1684-es ostroma idején azonban már összesen közel húszezer fő gyülekezett a magyarok közül, és 1686-ban ugyancsak nagyjából ennyi volt a magyar résztvevő. Befejezésül az előadó azt hangsúlyozta, hogy Esterházy Pál mindvégig Buda felszabadítását tekintette elsődleges célnak, ennek érdekében tevékenykedett, és Bécsben 1685-ben is ezt szorgalmazta.

A korábban is többször érintett kérdést *Magyar csapatok a felszabadító hadakban* címmel dr. *Czigány István* százados, a Hadtörténelmi Térképtár igazgatója elemezte. Bevezetőben felidézte azt a máig tovább élő sematikus képet, miszerint a hanyatlás állapotában lévő magyarságnak csak alárendelt szerep jutott, szomszédaira szorult az oszmánellenes felszabadító háborúban.

Ezt követően azt a fontos kérdést vizsgálta, hogy a hadipotenciál egyik reális fokmérője a lakosság lélekszámához viszonyítottan kimutatott katonatömeg. A magyar demográfiai kimutatások eltérő adatainak egybevetésével a magyarság összlétszámát 1680 körül 3—3,5 milliónyira becsülte a királyi Magyarországon kimutatható 10—15 000, az Erdélyben kimutatható 15—20 000 és a Felső-Magyarországon számba vehető 20—22 000 főnyi katonaság nemzetközileg is figyelemreméltó. Az 1,3—1,9 százaléknyi katona ugyanis magas értéket mutat. Akkoriban optimálisan általában a lakosság 1,5%-át tekintették hadrafoghatónak, de még a sokkal fejlettebb Francia Királyságban is a lakosságnak csupán 1,3%-a, míg az ugyancsak viharos múltú Lengyel Királyság lakosságának csak 0,68%-a állt fegyverben. Ha ehhez még azt is tudjuk, hogy 1,5%-nál több katonával csupán a parasztság tömeges felfegyverzése esetén számoltak, ezt viszont igyekeztek kerülni, akkor válik igazán világossá, milyen jelentős a magyar arány. A kortárs államok közül egyébként ehhez hasonlóan magas arányban egyedül a tőkeerős polgári Németalföld tudott, zsoldosok felfogadásával, a maximálisnak tekintettnél nagyobb százaléku katonát felmutatni.

A hadipotenciál másik korabeli fokmérőjét, a jól kiképzett, zömében gyalogosokból álló zsoldosság arányát vette ezután vizsgálat alá az előadó. Kimutatta, hogy e tekintetben a magyar hadipotenciál erőteljesen elmaradt a nyugat-európai államoké mögött, mivel a viszonylag nagyszámú katona zöme hagyományosan könnyűlovas és könnyűgyalogos, vagyis a zsoldosokhoz képest gyengébben felszerelt és kiképzett volt. Ugyanakkor ez a magyar haderő rendelkezett a törökellenes harcok minden tapasztalatával, és az ugyancsak könnyűcsapatokból álló oszmán hadak ellen korábban számos sikert aratott. Így a császári- királyi hadvezetés, ha másodlagosnak, milícia-jellegű kiegészítő erőnek tekintette is, mégis számolt vele a felszabadító háborúkban.

Befejezésül *Czigány István* hadilevéltári forrásfeltárásai alapján megkísérelte pontosítani az 1686-os létszámadatokat. Ezek szerint a Buda alatti csoportosításban mintegy 15 000, a további császári- királyi erők között még mintegy 6000 magyar katonával kell számolni, de ehhez hozzá kell venni, hogy Thököly oldalán még mintegy 5000 harcos állt, Erdélyben pedig további mintegy 15 000 főnyi hadsereg állomásozott. A magyarságnak a fel-

szabadító hadakban kimutatható 1/5 arányát úgy minősítette, hogy ez az adott körülmények között a lehetséges maximumhoz közelített, jelentős volt, és mindenképpen méltó az utókor emlékezetére.

A hódoltság balkáni népességével foglalkozott ezt követően *Dr. Fenyvesi László*, a Budapesti Történeti Múzeum tudományos munkatársa. Kimutatta nyelvészeti elemzése alapján, hogy a betelepülő népesség nem egységesen ortodox szerb, hanem meglehetősen vegyes etnikumú és vallású volt, így számolni kell albán, görög, örmény lakosság-törredékekkel, mohamedán vallásúakkal is. Ezután a betelepülés folytonosságát és a betelepültek állandó észak felé húzódását emelte ki.

Április 2-án délelőtt a konferencia *Varga János*nak, a történelemtudományok doktorának, a Magyar Országos Levéltár főigazgatójának elnökleltével folytatta munkáját.

Kilián István, az irodalomtudományok kandidátusa, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa a törökellenes harcoknak a magyar drámai irodalomban való tükröződését vizsgálta előadásában.

Dr. Ortutay András, a Komárom Megyei Levéltár igazgatója, Esztergom és régiója történetét mutatta be a felszabadító harcok időszakában. Részletes elemezte a vár, a királyi és az érseki város szerepét. Kiemelten foglalkozott az ostromok és védelmi harcok eseménytörténetével, ugyanakkor számos új adattal tártá a hallgatóság elé a harcselekményeknek az e régióra gyakorolt pusztító hatását. Befejezősül a harcok lezárásával szükségessé vált újrateremtéssel foglalkozott.

Dr. Horváth István, az esztergomi Balassa Bálint Múzeum igazgatója, a török kor és a felszabadító háborúk esztergomi emlékanyagát mutatta be nagy érdeklődéssel kísért, vetítettképes előadásában.

Nemeskürty Harriet, a Magvető Könyvkiadó szerkesztője, a felszabadító háborúk német irodalmi visszhangjával foglalkozott.

Jászay Magda, az irodalomtudományok kandidátusa, a felszabadító háborúknak az egykorú olasz nyelvű irodalomban való tükröződését elemezte.

Hopp Lajos, az irodalomtudományok kandidátusa, az MTA Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője, a lengyel irodalom tükrében idézte fel a felszabadító háborúk visszhangját.

A tudományos ülészak az elnöklő *Varga János* zárszavával ért véget, aki azt hangsúlyozta, hogy számos új ismerettel gazdagodtak a résztvevők, az egyes előadások számos új forrás bevonásával gazdagították a történettudományban eddig hangoztatott nézeteket. Az elhangzottak továbbgondolkodásra ösztönöznek, ez pedig bizonyos újabb kutatásokhoz fog vezetni.

A továbbgondolkodást tükrözték egyébként az egyes ülésekhez csatlakozó viták is. A második ülésen felszólalt *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője is. Felszólalásában hangsúlyozta: az elhangzott előadásokban háttérbe szorult az a kérdés, hogy miközben a nyugat-európai államokban már állandó hadseregszervezés volt, a királyi Magyarországon a Habsburg-hadvezetés még mindig a katonaaállítás középkori módja szerint nyert magyar katonákat, a császári-királyi állandó hadseregben magyar szervezésű ezredek még egyáltalán nem voltak. Mivel a bécsi hadvezetés részéről állandó volt a magyarok elleni bizalmatlanság, erre való hivatkozással mellőzték azután a magyarokat az állandó hadsereg felső katonái vezetésében. Ezt követően arról szólt, hogy a különböző német-római államokból kiállítandó birodalmi kontingensekhez a felszabadító háborúk idején sokszor nem volt elég pénz vagy élőerő, ezért többször folyamodtak az olcsóbban és a hadműveletekhez közelebb felfogadható magyarokhoz. Így voltak magyar toborzású huszárezredek a bajor és a bádeni kontingensben, de máshol is lehetett találni magyarokat. Ugyancsak fellelhetőek voltak magyar katonák egyes magyar arisztokraták tulajdonában állt nem magyar szervezésű ezrekben a császári-királyi állandó hadseregben is, például gróf Pálffy Károly altábornagy 1681-ben alapított vértesezredében, vagy gróf Serényi Károly generális-főstrázsamester 1673 óta fennállt német szervezésű gyalogezredében. Végül vizsgálni kellene, mennyi magyart kényszerítettek, vagy fogadtak fel a felszabadító háborút megelőzően a királyi Magyarországon állomásoztatott nem magyar összetételű császári-királyi ezrekbe a távoli, drágább és nehézkés kiegészítés helyett.

Az esztergomi konferencia záróakkordjaként a résztvevők április 2-án délután megtekintették a Vármúzeumban az *Esztergom a török korban* című új kiállítását.